

beschouwd als een marxisme-leninisme, aangepast aan de Chinese verhoudingen. Hierin kende Mao een zo overheersende rol toe aan de boeren, dat het stedelijk proletariaat erdoor in het gedrang dreigde te komen. Latere verschillen in opvattingen (onder meer over de verhouding tot de Kwomintang) verscherpten het conflict.

Het moge duidelijk zijn, dat dit *Liber Amicorum* voor prof. Dittrich een belangrijke uitgave is.

Peter KRUG

* * *

VORMEN VAN RELIGIEUS LEVEN

M. van Uden, *Rouw, religie en ritueel*. Baarn. Ambo, & Schoten, Westland, 1988, 85 blz., 348 Bfr., ISBN 90 263 0925 2.

P.A. van Gennip, (red.), *Deugd doet deugd. Deugd als brug tussen geloof en leven*. Baarn. Ambo, & Schoten. Westland, 1988, 65 blz., 248 Bfr., ISBN 90 263 0943 0.

Met een groeiend onbehagen heb ik het boekje van M. van Uden over rouw, religie en ritueel (uitgegeven in opdracht van het Katholiek Studiecentrum voor Geestelijke Gezondheidszorg) gelezen, omdat ik steeds maar meer de indruk kreeg dat de religieuze dimensie van de rouw en van het ritueel onder het psychologische gedoe verdween. Dit klinkt natuurlijk heel negatief, en men zou zich de bedenking kunnen maken dat ik helemaal geen oog zou hebben voor de problemen waarmee sommigen zitten die niet op een eigenlijke manier hebben kunnen rouwen. Deze moeilijkheden bestaan inderdaad, en ze mogen niet worden onderschat. Alleen heb ik toch vragen bij de hier aanwezige ideologie van de psycho-technologie. Het is alsof de rouwervaring en het hele domein van het religieuze voor de psychologische wetenschap opvorderbaar is. Van Uden is een wetenschapper die bij de aanvang van zijn boekje - in het verlengde van zijn proefschrift - zijn domein methodologisch goed afbakt en verantwoordt. Verder krijgt in de presentatie van de casussen de beschrijving van het materiaal een goede beurt; ook komen enkele verklaringen voor probleemgevallen aan bod. Het religieuze maakt hierbij nog wel eens de kans om als een diagnostisch middel te fungeren. Tenslotte krijgt het ritueel een therapeutische functie. Wie wat vertrouwd is met de fenomenologie van het religieus leven moet toch wel de wenkbrauwen optrekken als hij met het psychotherapeutisch boy-scoutisme van het laatste hoofdstuk over 'rouw-rituelen' kennismakt. Een illustratief citaat: "De term afscheidsrituelen geeft al aan dat het hier gaat om rouwproblematiek. Rouw beperkt zich in dit verband niet tot het verlies van een dierbare persoon, maar betreft ook het verlies van werk, status, vertrouwde omgeving en zo meer. Zelfs het niet afstand kunnen nemen van het eigen verleden kan object zijn van een zogeheten afscheidsritueel. Een dergelijk ritueel wordt in onderlinge samspraak tussen cliënt en hulpverlener ontworpen. Gezocht wordt naar een voor deze client meest geëigende vorm van afscheid nemen" (blz. 69). Men kan dit psycho-magie noemen of technische modellen uit de psychotherapie of hoe dan ook, maar met een ritueel, dat wezenlijk religieus is, in de zin waarin mensen als Rudolf Otto of Mircea Eliade - auteurs die in de bibliografie niet voorkomen - het religieuze beschrijven, heeft dit psychologische gedoe niets te maken, al geloof ik wel graag dat Van Uden in zijn psycho-activisme de beste bedoelingen nastreeft.

Uit de bundel *Deugd doet deugd*, onder redactie van Pieter Anton van Gennip

en in het kader van de uitgaven van het Thijmgenootschap, onthoud ik vooral de essays van Michel van der Plas en van de samensteller, Van Gennip zelf. De opzet van deze bundel bestaat erin nu toch eindelijk nog iets over 'deugden' te zeggen, een thema dat zowel in de moraalstudie als in de theologie in de vergeetheid dreigt te verzeilen. Van iemand zeggen dat hij of zij deugdzaam is, klinkt eerder braaf dan populair. Maar daartegenover zou men zich kunnen afvragen wat er van het morele en religieuze leven over blijft als de deugd helemaal niet meer van tel zou zijn. Destijds was een deugdenleer vanzelfsprekend, maar al te vlug heeft men met de zogenaamde grote morele schoonmaak, waarbij men met alle vormen van hypocrisie wou afrekenen, ook de deugd geliquideerd. Wat schiet er van de deugd nog over als men Marx, Darwin, Nietzsche, Freud en Michel Foucault in het achterhoofd houdt? Men moet misschien eens een poging doen de al te gemakkelijke deducties uit de geschriften van deze denkers terzijde te laten en onbevangen en ongecompliceerd, eenvoudig dus, op enkele basisthema's ingaan. Dat doen Van der Plas en Van Gennip als ze het, respectievelijk, over traditie en eerbied hebben.

Michel van der Plas verhaalt - hoe kan het anders - het thema van de traditie : een zestigjarige auteur kan herinneringen ophalen en precies in het actualiseren van het voorbije in de herinnering kan hij het waardevolle uit het verleden laten spreken. Hij kan vanuit zijn ervaring en belevenissen ook vertellen waarin de waarde van de traditie bestaat. Niet dat daarom de jongere lezer of luisteraar onmiddellijk klakkeloos alles moet overnemen; want zo leert die jongere niets! Hij kan echter van iemand wel veel leren als deze van uit de dynamiek van de traditie (traditie betekent immers overdracht) zijn ervaringen ter overweging voorstelt. Overtuigende en verpletterende 'waarheden' zetten niet tot denken of tot meditatie aan. Typerend voor het hele essay van Michel van der Plas is dan ook het volgende citaat: "Eerbied voor de traditie mag nooit ontaarden in een bewaren omwille van het bewaren, zoals vernieuwen nooit ontaarden moet in een vernieuwing louter omwille van zichzelf. Maar creatief omgaan met de traditie kan niet buiten het experiment, en dit nu is een notie die nogal eens schijnt te ontgaan aan hen die treuren om het verlorene, star vasthouden aan het geblevene en zich inspannen voor restauratie. Treuren, vasthouden en restaureren kunnen niet de geëigende eisen zijn binnen een dynamische geloofsgemeenschap die samenkomt in haar kerken om haar geloof te vieren, haar hoop te versterken en haar liefde te onderbouwen, op het eigen historische moment van haar bestaan en met een opdracht voor de toekomst. Zij zelf dient tegelijkertijd voortdurend te beseffen waar zij vandaan komt, wat haar geschiedenis is, hoe voorgeslachten creatief zijn geweest in de uitdrukking van een en hetzelfde geloof, welke cultuur daardoor is ontstaan" (blz. 19).

Het artikel van Pieter Anton van Gennip handelt over 'eerbied', een deugd die hij in zijn kerk heeft geleerd en waarin de auteur de ervaring kent dat de mens in een groter geheel verweven zit: "de mens verzoent zich met het feit dat hij deel is van de werkelijkheid en de werkelijkheid is. In de eerbied erkent de mens de fundamentele betrekkelijkheid van zijn bestaan" (blz. 27). Hiermee weze duidelijk dat uit de werkelijkheid niets verzelfstandigd wordt: "In eerbied begrijpt en erkent de mens dat hij geen superieur *causa sui* is, tegenover of boven de werkelijkheid. Ook niet in zijn vermogen tot instrumentele rationaliteit, ideële concepten of mystieke ervaringen. Ook in die dimensies van zijn bestaan blijft hij een, eventueel markant, patroon ingeweven in een groter geheel, dat alleen maar reliëf kan krijgen in dat geheel: de tegelijk aanvullende en contrasterende relaties met anorganische condities, met biologische processen, met een veelvoud van soorten, met talloze medemensen, met traditie en toekomst; én met een vermoeden van wat dit alles als oorsprong en bestemming, als alfa

en omega omvat : God" (blz. 27).

Maar dit geloof manifesteert zich zeker niet overal. Het (gelovige) antwoord op de waarom-vraag, dat Van Gennip formuleert, zal niet zelden als al te gemakkelijk worden afgewimpeld, zelfs in een houding waarin men meent dat de waarom-vraag overbodig is geworden. Maar het resultaat van deze distantie, creëert een situatie waarvoor nauwelijks een woord bestaat, een niets ontziende leegte. Er bestaat wel een oneerbiedige, maar niettemin waardevolle strijd tegen niet te legitimeren autoriteiten, tegen een *doodernstige* machtspolitiek of tegen grenzeloze schijnzekerheden. Uiteindelijk ontbreekt hier niet de traditie van de eerbied voor datgene waar het hem uiteindelijk om gaat, dus het wezenlijke. Verliest men wel de menswaardige inzet van deze strijd uit het oog, "dan gaan afkeer van en verzet tegen het al te menselijke in samenleving en cultuur over in een grondige verlegenheid met het menselijke als zodanig", zo meent Van Gennip terecht. "Daarin gaat niet de ruimte open van meer zuivere en waardige verhoudingen, de ruimte van de eerbied. Daar doemt alleen de leegte op, waarin niets nog glans of waarde wint" (blz. 32).

Al is de deugdelijkheid niet de uiteindelijke norm voor de deugd, het doet niettemin deugd twee zo'n deugdelijke stukken te lezen in dit bundeltje opstellen.

Jacques DE VISSCHER